

Терещенко Г. М.

кандидат економічних наук, заступник директора з науково-організаційної роботи ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, tganna@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-2843>

Шелудько Н. М.

доктор економічних наук, професор, завідувач відділу грошово-кредитних відносин ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, n.sheludko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6936-3158>

Версаль Н. І.

доктор економічних наук, доцент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, natalia_versal@knu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8801-6351>

Шаповал Ю. І.

кандидат економічних наук, науковий співробітник відділу грошово-кредитних відносин ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Київ, Україна, shapovaljulia@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9965-5522>

ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ І ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ ДОМОГОСПОДАРСТВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НЕБАНКІВСЬКОГО СЕГМЕНТА ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ¹

Анотація. Питання підвищення фінансової грамотності домогосподарств в Україні наразі перебуває у фокусі суспільної уваги. Усвідомлення зв'язку між рівнем фінансової грамотності, фінансовою інклюзією та фінансовим добробутом стало рушієм пошуку шляхів його підвищення, зокрема розроблення фахівцями НБУ Національної стратегії розвитку фінансової грамотності до 2025 року. У цьому контексті особливу увагу необхідно приділити такій складовій фінансової грамотності, як запозичення. Агресивна реклама небанківських фінансових інститутів щодо легкості отримання кредитів створює ілюзію швидкого підвищення фінансового добробуту, котра в кінцевому підсумку може спричинити потрапляння до боргового кола. Незважаючи на позитивні зрушення в нормативно-правовому полі щодо захисту прав споживачів фінансових послуг, зокрема кредитних, існує низка проблем саме в небанківському сегменті фінансового сектору, які наразі потребують розв'язання, наприклад недоброчесність у наданні кредитних послуг (нерозкриття на етапі укладання угоди всієї інформації про послуги та їх повну вартість) тощо. З'ясовано, що фінансові регулятори вживають заходи з підвищення прозорості зазначеного ринку споживчого кредитування, але комплексне розв'язання проблеми можливе лише за умови об'єднання зусиль на двох рівнях – фінансових регуляторів і домогосподарств. Безперечно, важливо було б включити й рівень небанківських фінансових інститутів, однак наразі фінансові компанії не можна вважати соціально-орієнтованими кредиторами, оскільки встановлені ними лихварські проценти повною мірою покривають втрати від виникнення проблемних кредитів.

¹ У статті використані матеріали НДР «Забезпечення ефективності реалізації грошово-кредитної політики в Україні в умовах глобальної економічної дестабілізації» (№ держреєстрації 0121U000024), яка виконується у відділі грошово-кредитних відносин ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Найуразливішими групами населення в контексті фінансової грамотності є: за віком – молодь, особи похилого віку, за доходами – особи з невисоким рівнем доходу, за освітою – особи з незакінченою й повною середньою освітою. Фінансова просвіта таких уразливих груп населення наразі повинна мати два напрямки: по-перше, підвищення загального рівня фінансової грамотності; по-друге, формування знань прав користувачів фінансових послуг, що вже закріплені на законодавчому рівні.

Ключові слова: небанківські фінансові інститути, кредитні спілки, фінансові компанії, ломбарди, споживачі фінансових послуг, фінансова грамотність, фінансова інклюзія, захист прав споживачів фінансових послуг.

JEL classification: G21, G23, G28, G53.

DOI: 10.32987/2617-8532-2021-5-32-50.

Останніми роками розвиток небанківського сегмента фінансового сектору в Україні був досить динамічним. Цьому посприяли не лише діджиталізація надання фінансових послуг, а й суто специфічні причини й обставини: масштабне «очищення» банківського сектору та посилення вимог до банків у сфері кредитування; недосконале державне регулювання небанківських фінансових інститутів, зокрема неконтрольований розвиток небанківського кредитування фінансовими компаніями; спрощені умови кредитування домогосподарств небанківськими фінансовими інститутами тощо.

Як свідчить вітчизняна практика, зростання боргового навантаження на фінанси домогосподарств зумовлене й агресивною політикою пропозиції короткострокових кредитів із боку небанківських фінансових інститутів, і недостатнім рівнем фінансової грамотності населення. Агресивність політики небанківських фінансових інститутів також полягає в тому, що їхні кредитні послуги є складними та непрозорими. Це, зокрема, виявляється у складній процедурі визначення реальної процентної ставки за кредитом, яка може включати низку комісій, що

не розкриваються належним чином. У результаті процентна ставка з декларованих 10–25 % річних може перетворитися на 100–300 % річних. Окрім того, небанківські фінансові інститути не завжди акцентують увагу на специфіці нарахування процентів та їх сплати. Так, у кредитних угодах може бути передбачена умова нарахування процентів на початкову суму кредиту, при цьому факт його погашення залишається поза увагою. Власне, цей перелік складних і непрозорих умов надання кредитів небанківськими фінансовими інститутами є досить довгим [1]. Зауважимо, що така недоброчесна поведінка має як соціальні наслідки (зростання боргового навантаження на домогосподарства, потрапляння позичальників до боргового кола), так і економічні (непродуктивне використання коштів, зниження прибутковості фінансових інститутів через збільшення обсягів проблемних кредитів).

За оцінками консультантів Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» Р. Дрейка та М. Допіри, існуючий високий рівень закредитованості населення поки що не є серйозною проблемою, але вона може поглибитись, оскільки зростає

обсяг пропозиції кредитів. На низькому рівні залишається розуміння процентних ставок, а кожне четверте домогосподарство бере кредити для оплати повсякденних витрат. Зупинити поглиблення цієї проблеми може дієве законодавство про захист прав споживачів фінансових послуг та підвищення рівня фінансової грамотності [2].

Питанням підвищення рівня фінансової грамотності населення приділяли увагу багато вітчизняних учених і експертів, у т. ч. у рамках реалізації зазначеного проєкту [2–4]. У цьому контексті вітчизняними експертами й науковцями досить ґрунтовно висвітлено питання, пов'язані з особливостями інституційно-правових засад функціонування небанківського сегмента фінансового сектору в Україні. Результати досліджень І. Школьник та В. Кремень засвідчують, що банківська криза, яка розпочалась у 2014 р., спричинила «стискання» банківського сегмента, причому дії регуляторів були швидше не випереджаючими, а такими, що «вживалися за наслідками розвитку» фінансового сектору. Автори також наголошують, що активи небанківських фінансових інститутів, окрім кредитних спілок, мали «зростаючий тренд» [5]. Є. Осадчий зосереджує увагу на конкурентних перевагах діяльності небанківських кредитних компаній, а також стверджує, що вони є соціально значущими установами [6]. Хоча, на нашу думку, соціальна значущість таких установ, з огляду на їх зловживання довірою населення, потребує додаткового дослідження. Науковцями ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» у рамках виконання наукового проєкту «Фінансова інклюзія як

чинник соціоекономічного розвитку» було опубліковано низку робіт, у котрих низька фінансова грамотність населення України розглядається як бар'єр фінансової інклюзії [7; 8].

Оновлені підходи до регулювання небанківських фінансових інститутів (після перерозподілу повноважень між фінансовими регуляторами) зосереджені переважно на виведенні з ринку недобросовісних і неактивних надавачів фінансових послуг, забезпеченні прозорості структури власності та нарощенні капіталізації фінансових інститутів [9; 10]. Між тим масштаби й динаміка розростання небанківського сегмента кредитування населення актуалізує потребу в підвищенні фінансової грамотності споживачів такого виду фінансових послуг.

Тому головною метою цього дослідження є виявлення особливостей розвитку небанківського сегмента кредитування населення, а також з'ясування перспектив підвищення рівня фінансової грамотності споживачів цього сегмента фінансових послуг¹.

Небанківське кредитування населення: ключові тренди та проблеми

Ринок споживчого кредитування в Україні почав реально розвиватися лише в останніх 15 років і, зважаючи на банкоцентричність фінансового сектору, його активними учасниками стали передусім банки. Водночас кризи 2008–2009 рр. та 2014–2016 рр. змінили інституційний ландшафт ринку споживчого кредитування, насамперед щодо по-

¹ У цьому дослідженні основна увага буде зосереджена на таких фінансових інститутах, як кредитні спілки, ломбарди та фінансові компанії, що надають споживчі кредити.

зицій банків порівняно з небанківськими фінансовими інститутами: упродовж 2008 р. – трьох кварталів 2021 р. кількість банків скоротилася зі 175-и до 71-го [11].

У небанківському сегменті фінансового сектору станом на 1 липня 2021 р. функціонувало 1872 компанії, а саме: 181 страховик, 308 кредитних спілок, 958 фінансових компаній, 287 ломбардів і 138 юридичних осіб – лізингодавців [12]. Експерти НБУ зазначають, що за рік кількість небанківських фінансових інститутів зменшилася на 103 од. Частково тенденція скорочення числа страхових компаній, кредитних спілок, ломбардів пояснюється тим, що деякі з них не провадили професійної діяльності понад 6 місяців або ухвалили рішення анулювати ліцензії (рис. 1). Крім того, певна частина установ є неактивними, бо зареєстровані на тимчасово окупованих територіях, а чинне законодавство не дозволяє виключати їх із реєстру. Відповідно, після 2019 р. почала зменшуватися частка

активів небанківських фінансових інститутів (рис. 2).

Утім, до того як небанківські фінансові установи були передані під нагляд НБУ, їхня кількість збільшувалася. І насамперед завдяки зростанню числа фінансових компаній, які зорієнтували свою діяльність на колекторський бізнес, у т. ч. придбання проблемних кредитів банків, що виводилися з ринку. Також паралельно ці компанії в умовах недостатнього регулювання розпочали активну діяльність із кредитування домогосподарств. Збільшення кількості таких компаній було настільки істотним, що вона практично подвоїлася – 91,06 % за період 2014–2018 рр. Пік зростання припав саме на 2015 р., коли з ринку було виведено найбільше банків. Натомість число інших небанківських установ, а саме кредитних спілок і ломбардів, скоротилося.

Упродовж 2014–2018 рр. активи небанківських фінансових інститутів зросли більш ніж на 130 %. Така динаміка була забезпечена фінансо-

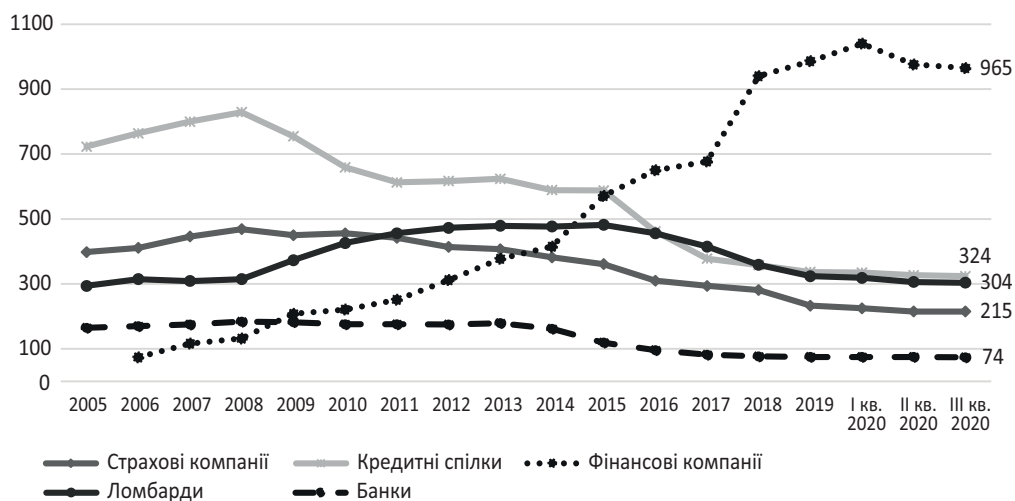

Рис. 1. Чисельність надавачів фінансових послуг у 2005 р. – III кв. 2020 р., од.

Складено за [11].

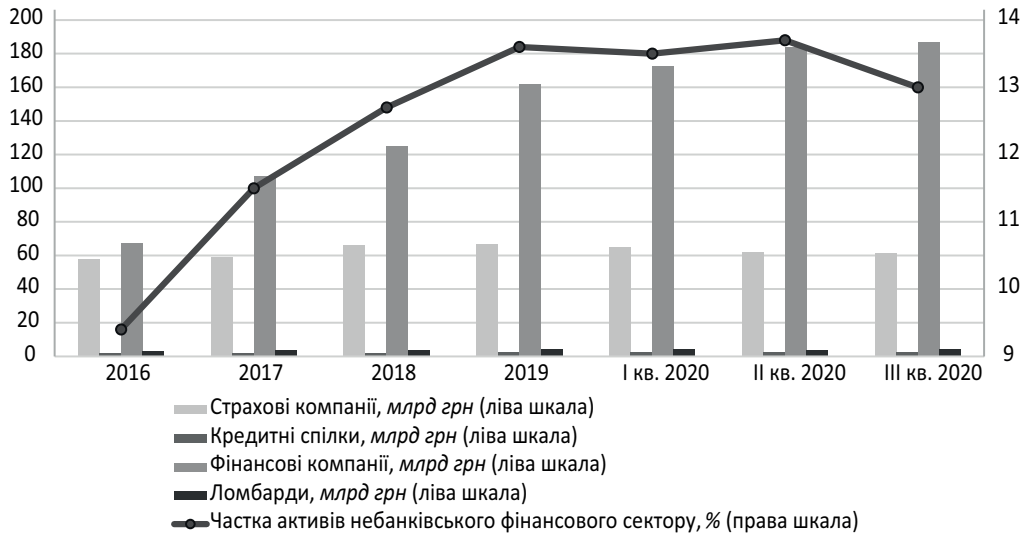

Рис. 2. Активи фінансового сектору протягом 2016 р. – III кв. 2020 р.

Складено за [11].

вими компаніями, чиї активи збільшилися на 139,33 %, і ломбардами (приріст активів перевищив 145 %). Якщо фінансові компанії переважно нарощували активи за рахунок придбання активів неплатоспроможних банків, то ломбарди досягли цього внаслідок відчутного погіршення добробуту громадян. Натомість скорочення активів кредитних спілок на 14,64 % було зумовлене зниженням кредито- й платоспроможності населення. Крім того, незважаючи на недосконалість регулювання ринку кредитних послуг, із 2014 р. було зроблено низку кроків, котрі сприяли підвищенню його прозорості, що привело до коригування як кількості кредитних спілок, так і їхніх активів.

Після кризи 2008–2009 рр. зростання активів кредитних спілок призупинилося, а їхня кількість більш ніж удвічі зменшилася (рис. 3). При цьому 85 кредитних спілок знаходились у зоні АТО/ООС та АР Крим (25 %). Активи кредитних спілок не

збільшуються через постійне скорочення їхньої кількості, а також чисельності їхніх активних членів. Третина кредитних спілок не працює, а майже 70 % їхніх членів є неактивними: станом на 30 вересня 2020 р. частка тих, хто активно користується послугами кредитних спілок, становила лише 27,6 % їх загального числа, яке дорівнює 442,9 тис. членів. Обсяг депозитів і кредитів зменшився відповідно у три і два рази (див. рис. 3). Станом на II кв. 2020 р. 175 кредитних спілок мають активи до 10 млн грн, причому 90 % активів сконцентровано у 100 кредитних спілках із 224-х. Розгалуженість кредитних спілок є незначною, незважаючи на розташування у віддалених населених пунктах, де не функціонують інші фінансові установи. Близько 157 кредитних спілок не мають відокремлених підрозділів, і тільки у 13-и є понад 10 відділень [11]. До того ж кредитні спілки не надають онлайн-послуги з дистанційного

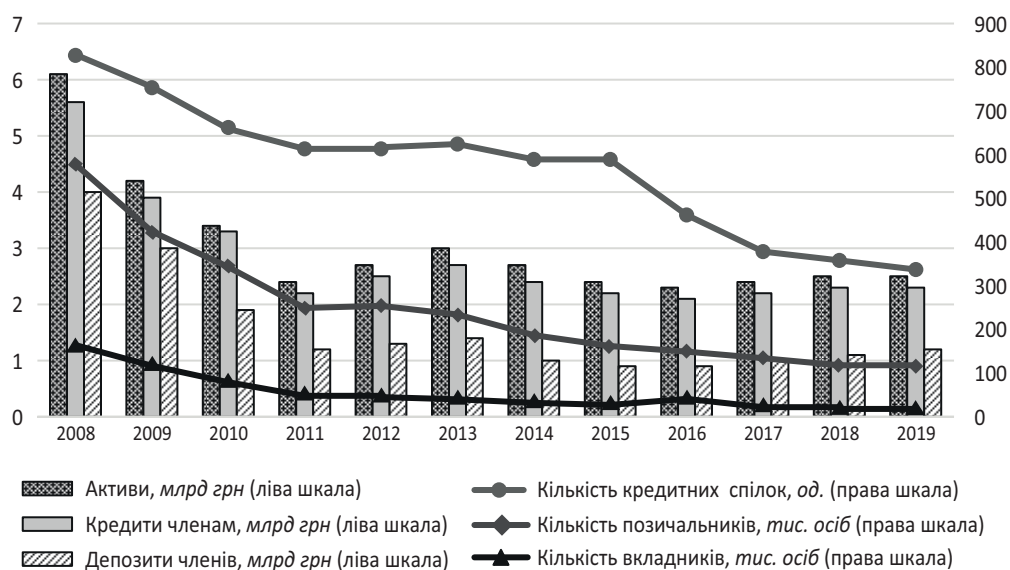

Рис. 3. Діяльність кредитних спілок у 2008–2019 рр.

Складено за [11].

кредитування через обмеженість ресурсів для технологічного розвитку.

Попри це кредитні спілки залишаються важливим гравцем на ринку споживчого кредитування населення, хоча за обсягами кредитів поступаються фінансовим компаніям, а останнім часом навіть ломбардам. Важливість кредитних спілок обумовлюється їхніми соціальним призначенням і роллю. На нашу думку, ринок кредитної кооперації вирізняється більшою справедливістю стосовно механізмів кредитування порівняно з рештою небанківських кредитних установ. Також функціонування кредитних спілок має іншу природу, ґрунтується на принципах добровільності вступу, рівності членів, самоврядування та гласності у прийнятті рішень. Усе це в сукупності засвідчує важливу соціальну роль кредитних спілок. Наразі, зважаючи на очищення ринку небанківських фінансових інститутів, кредитні

спілки можуть посісти гідне місце у кредитуванні домогосподарств, зокрема в умовах становлення місцевих громад і недостатнього охоплення банківськими фінансовими послугами населення в сільській місцевості.

Кредити, що надаються ломбардами, не мають такого необхідного соціального ефекту, як кредити, що надаються кредитними спілками. Це кредити, котрі беруться в тому випадку, коли немає доступу до інших джерел їх отримання. Цілком очевидно, що останнім часом зростають як обсяги кредитів, що надаються ломбардами, так і середня сума кредиту на одну кредитну угоду. Безумовно, ці тенденції не можна назвати позитивними, оскільки середньозважена річна процентна ставка за фінансовими кредитами ломбардів становить близько 200 %, між тим середня ставка за кредитами кредитних спілок коливається в межах 40–60 %.

Плата за кредити, котрі надають ломбарди, є занадто високою, щоб говорити про те, що споживчі кредити ломбардів є мікрокредитами й мають соціальний характер. Навпаки, вони швидше є генератором додаткового фінансового навантаження на незаможні родини.

Надання споживчих кредитів є лише одним видом кредитних послуг фінансових компаній. Тому в їхній звітності наводяться дані щодо загального обсягу фінансових кредитів, лізингу та інших послуг (рис. 4). Обсяги позик фінансових компаній після 2015 р. стрімко зросли, що пов'язано не тільки з активізацією кредитної діяльності, а й із придбанням активів неплатоспроможних банків, значна частина яких представлена споживчими кредитами. Адміністрування таких кредитів є доволі витратним для банків, тому

ці кредити, як правило, продаються фінансовим компаніям із дисконтом.

Велику частку кредитного портфеля фінансових компаній становлять невеликі за розміром короткострокові споживчі кредити. У I кв. 2020 р. 84,5 % кількості укладених договорів про надання коштів у позику (зокрема, на умовах фінансового кредиту) та 47,8 % сум укладених договорів припадало на договори, термін дії яких не перевищував 30 днів. На середньо- й довгострокові кредити (від одного року та більше) припадало лише 0,8 % кількості договорів і 9,9 % сум укладених договорів [11]. Це свідчить про зростання популярності мікрокредитів серед населення.

Вартість фінансових кредитів фінансових компаній може сягати 1500 % річних [13]. Цей сегмент кредитного ринку фактично перебуває

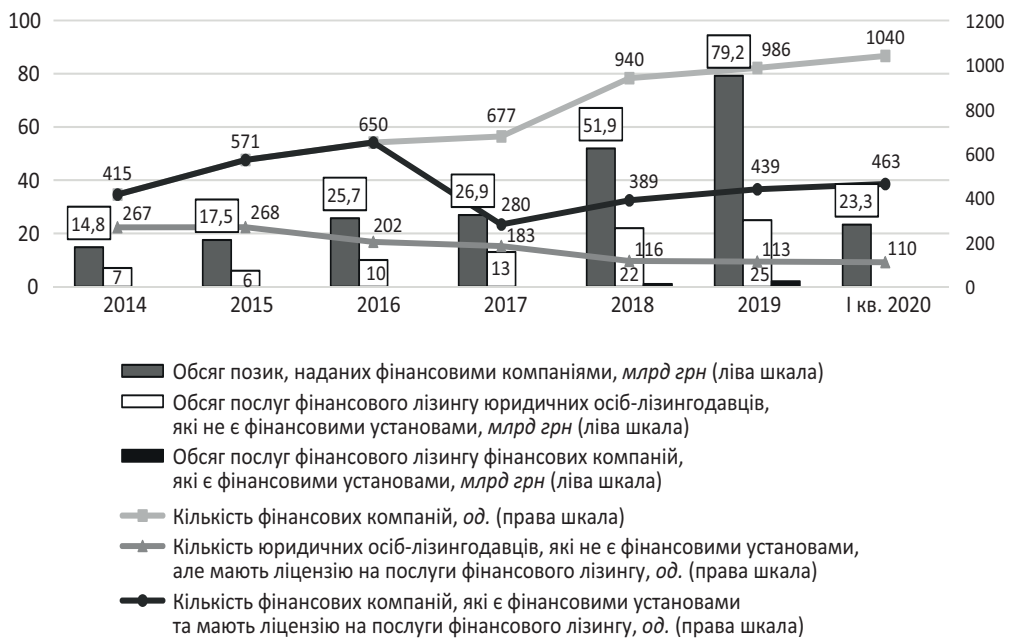

Рис. 4. Динаміка фінансових компаній протягом 2014 р. – I кв. 2020 р.

Складено за [11].

поза регулюванням. Навіть після ухвалення революційного щодо захисту прав споживачів кредитних послуг Закону України «Про споживче кредитування» у фінансових компаній залишилися можливості встановлення таких лихварських процентів, оскільки під дію вказаного закону не підпадають кредити з терміном погашення до одного місяця [14].

Варто звернути увагу й на такий факт: якщо за кредитами кредитних спілок і ломбардів аналіз процентних ставок є цілком можливим та для цього є необхідні статистичні дані, то за фінансовими кредитами фінансових компаній він ускладнюється через їх несистематизованість. Тому нижче наведено пропозиції тільки окремих фінансових компаній (табл. 1).

Фінансові компанії намагаються обґрунтувати високу вартість споживчих мікрокредитів (кредитів «до зарплати») низкою чинників, а саме: значними адміністративними витратами при їх оформленні на тлі невеликого розміру самих операцій, швидким наданням позик і високими ризиками неповернення, відсутністю забезпечення цих позик. Загалом можна погодитися з аргументацією представників фінансових компаній. Утім, на нашу думку, завищені в рази проценти за кредитами, пені та штрафні санкції пов'язані з неконтрольованістю цього сегмента ринку небанківських кредитних послуг і можливістю власників отримати надприбутки без великих вкладень та зусиль в умовах повної незахищеності споживачів мікрокредитів.

Таблиця 1

**Умови кредитування фінансовими компаніями в Україні
станом на 1 червня 2018 р.**

Компанія (О/Ф)*	Річна процентна ставка (APR), %	Штрафні санкції
Кредит Маркет**(О/Ф)	230	Пеня в розмірі подвійної облікової ставки НБУ плюс неустойка 100–350 грн
Ccloan (О)	478,8	Пеня 3 % від суми простроченого платежу щоденно
Mycredit (О)	305*** і 584	Пеня 2 % щоденно
KLTCredit (О)	591	Проценти 3 % від суми простроченого платежу щоденно плюс штраф 50 % суми позики
MoneyVeо (О)	620	Пеня 3 % від залишку суми кредиту щоденно
Компаньйон Фінанс (О/Ф)	675	Пеня 2,5 % від суми простроченого платежу щоденно плюс штраф 200 грн
CreditON (О)	693,5	Пеня 1 % щоденно
TOP Credit (О)	693,5	Пеня 1 % щоденно
Cashpoint (Ф)	705,7	Пеня 3,5 % щоденно
Швидко гроші (О/Ф)	730	Пеня 2 % у перший день, збільшується на 2 % щоденно
Ваша готівочка (О/Ф)	730	Ставка/пеня 2,5 % на день плюс 100 грн
Кредит Кафе (Ф)	730	Пеня 2 % щоденно

* О – онлайн, Ф – офлайн.

** Кредити терміном 3–36 місяців.

*** Для студентів.

Джерело: [13].

Зазвичай до цього додається несумлінність кредиторів, також вартість позик у багато разів перевищує фінансовий потенціал позичальників, яким часто навіть не повідомляють реальну вартість послуг. Унаслідок зазначеної практики домогосподарства опиняються в борговій ямі, незважаючи на спроби реструктурувати кредитні зобов'язання.

Порівняно зі світовим досвідом мікрокредитування, котре часто має соціальний характер та позитивний ефект, підтримуючи фінансово малозабезпечених, в Україні мікрокредитування не виконує соціальної функції, хоча відповідний досвід уже напрацьовано в інших країнах. Така ситуація призвела до надмірного боргового тягаря для позичальників, однією із причин якого став недостатній рівень їхньої фінансової грамотності.

**Проблеми та перспективи
підвищення рівня фінансової
грамотності споживачів
кредитних послуг
у небанківському сегменті**

Фінансова грамотність споживачів фінансових послуг є важливою з низки причин. По-перше, високий рівень фінансової грамотності сприяє фінансовій стабільності. Фінансово грамотні споживачі депозитних послуг меншою мірою схильні до паніки, оскільки ознайомлені з умовами гарантування вкладів. Натомість, споживачі кредитних послуг більш свідомо ухвалюватимуть рішення щодо отримання кредитів, а отже, знизиться ймовірність потрапляння до боргового кола та зростання частки проблемних кредитів у фінансових інститутах.

По-друге, підвищення рівня фінансової грамотності сприятиме

розширенню фінансової інклюзії. Розуміння переваг зберігання заощаджень на рахунках, різноманітних схем страхування, грамотного кредитування за умови прозорого й зрозумілого функціонування фінансових інститутів спонукатиме домогосподарства активно споживати фінансові послуги.

По-третє, фінансовий добробут домогосподарств залежить від рівня їхньої фінансової грамотності. Водночас у цьому разі зв'язок може бути й зворотним: чим вищим є рівень фінансової грамотності, тим більшим може бути фінансовий добробут, але також можлива ситуація, коли саме зростання фінансового добробуту сприятиме підвищенню фінансової грамотності та фінансової інклюзії.

Наразі є декілька методик вимірювання фінансової грамотності. Однією з них є методика ОЕСР [15], за якою розраховується індекс фінансової грамотності, котрий складається із трьох компонентів: знання, поведінка і ставлення до фінансових питань (табл. 2). Його розрахунок здійснюється на основі відповідей респондентів на низку запитань, що дає можливість не тільки визначити цей індекс, а й оцінити рівень фінансової інклюзії, фінансового добробуту тощо. Оскільки вказана методика розроблена для застосування на рівні країни, вона дає змогу згрупувати домогосподарства за певними ознаками, зокрема за віком, регіоном проживання, вмінням користуватися новітніми технологіями, рівнем доходів та ін. У підсумку на підставі результатів такого опитування можна сформулювати дієві рекомендації щодо посилення роботи в напрямку підвищення фінансової грамотності.

Таблиця 2

Компоненти індексу фінансової грамотності

Блок	Позиції	Кількість балів	
		max	min
Знання	Розуміння, що гроші мають вартість і що вартість грошей у часі змінна. Вміння розраховувати вартість грошей за простими і складними процентами. Розуміння процентів, сплачених за кредитом. Усвідомлення, що отримання високих доходів супроводжується підвищеними ризиками. Розуміння впливу інфляції. Усвідомлення важливості та наслідків диверсифікації вкладень	7	5
Поведінка	Ведення особистого бюджету. Контроль за особистими фінансами, зокрема за витратами. Встановлення довгострокових цілей і складання планів для їх досягнення. Користування фінансовими послугами. Заощадження та інвестування. Вміння розв'язувати фінансові проблеми	9	6
Ставлення до фінансових питань	Орієнтація на майбутнє та створення фінансової подушки	5	3
Разом		21	14

Складено за: [2; 4; 15–17].

За задумом розробників методики розрахунку індексу фінансової грамотності, відповіді на запитання дають змогу визначити саме базовий (мінімально необхідний) рівень фінансової грамотності населення. Для аналізу цього індексу можна використовувати як абсолютні значення за шкалою від 0 до 21, так і відносні, котрі можна розраховувати у відсотках до максимального або мінімального значень індексу фінансової грамотності.

Цього року в Україні за сприяння Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору» вже вдруге проведено опитування населення для оцінювання рівня фінансової грамотності саме за методикою ОЕСР (уперше таке опитування проводилось у 2018 р.). За три роки відбулись істотні позитивні зрушення: індекс фінансової грамотності зріс із 11,6 до

12,3 балу, або на 6 % (табл. 3). Звісно, що фінансова грамотність населення оцінюється за методикою ОЕСР не лише в нашій державі, тому далі ми проаналізуємо динаміку індексу фінансової грамотності населення України та країн Центральної Європи, результати опитування громадян яких відображені у звітах ОЕСР [16; 17]. Країнами Центральної Європи, що потрапили до звітів ОЕСР у 2016 і 2020 рр., є Польща, Естонія, Угорщина, Чехія та Хорватія.

Як видно з табл. 3, усі країни мають індекс фінансової грамотності понад 50 % його максимального значення. Хоча в Естонії й Угорщині спостерігається негативна динаміка, у цілому показники цієї вибірки країн поліпшилися. Якщо згідно зі Звітом ОЕСР 2016 р. індекс фінансової грамотності, вищий від 60 % його максимуму, мали тільки дві країни –

**Динаміка індексу фінансової грамотності та його складових у країнах
Центральної Європи та Україні**

Країни	Абсолютні значення, бали								Темп приросту, %			
	попередній період				поточний період				Індекс фінансової грамотності	Знання	Поведінка	Ставлення
	Індекс фінансової грамотності	Знання	Поведінка	Ставлення	Індекс фінансової грамотності	Знання	Поведінка	Ставлення				
Естонія	13,4	5,3	4,9	3,2	13,3	4,9	5,3	3,1	-0,75	-7,55	8,16	-3,13
Чехія	12,6	4,4	5,0	3,1	13,0	4,5	5,3	3,1	3,17	2,27	6,00	0,00
Угорщина	12,4	4,7	4,3	3,5	12,3	4,6	4,5	3,3	-0,81	-2,13	4,65	-5,71
Хорватія	12,0	4,3	4,8	3,0	12,3	4,5	5,0	2,8	2,50	4,65	4,17	-6,67
Польща	11,6	4,4	4,4	2,8	13,1	5,0	5,5	2,6	12,93	13,64	25,00	-7,14
Україна	11,6	4,0	5,2	2,4	12,3	4,3	5,5	2,5	6,03	7,50	5,77	4,17

Примітка. Опитування проводилися в різні роки: у країнах Центральної Європи – у 2016 і 2020 рр., в Україні – у 2018 та 2021 рр.

Складено за: [2; 4; 16; 17].

Естонія та Чехія, то відповідно до Звіту ОЕСР 2020 р. до них долучилася Польща. У цьому контексті варто зауважити, що після попереднього опитування, у 2016 р., Польща посідала останнє місце (власне, такий само показник мала й Україна). І лише за три роки ситуацію вдалося помітно покращити. Підкреслимо також, що Україна змогла поліпшити всі позиції – знання, поведінку і ставлення, водночас у Польщі зростання індексу відбулося переважно за рахунок покращення позицій за знаннями й поведінкою, а от за ставленням вони погіршилися. Слід наголосити, що позитивні зрушення відбулися попри пандемію COVID-19, яка мала істотний вплив на фінансову поведінку домогосподарств.

Зупинимося детальніше на оцінюванні фінансової інклюзії, зокрема на аналізі відповідей на запитання, що стосувалися кредитних послуг. Вар-

то зазначити, що фінансову інклюзію можна вимірювати за різними методиками, принаймні за двома – ОЕСР і Національного банку України [7; 8]. Зрозуміло, що й ці методики, й інструментарій вимірювання фінансової інклюзії різні. Однак слід зосередитися на динаміці її показників.

За методикою ОЕСР, фінансова інклюзія оцінюється за такими позиціями: знання щонайменше п'яти фінансових продуктів; придбання продукту впродовж останнього року; звернення до родини/друзів із проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання; користування фінансовими продуктами на поточний момент; користування фінансовими продуктами, крім пенсії із солідарної системи, які забезпечать респондентам належні умови життя після досягнення пенсійного віку [2; 4; 17].

Для оцінювання фінансової інклюзії в рамках нашого дослідження

ми обрали чотири показники: обізнаність щодо фінансових продуктів, нещодавнє придбання фінансових продуктів, звернення до друзів (ця позиція передбачає й користування кредитами, й заощадження), а також поточне користування кредитами (табл. 4). З'ясовано, що домогосподарства України мають досить високий рівень обізнаності щодо пропонувананих фінансових продуктів. Окрім того, є позитивна динаміка – зростання на 5 в. п. Водночас варто констатувати, що це не найвищий показник серед досліджуваних країн

і він є нижчим за середній по країнах ОЕСР станом на 2020 р. Отже, фінансовим інститутам слід вжити заходів із підвищення рівня обізнаності домогосподарств щодо пропонованих ними фінансових продуктів та їхніх переваг.

За показником «нещодавнє придбання фінансового продукту» позиції України трохи погіршилися. Загалом варто зауважити, що це питання потребує глибшого дослідження, оскільки дані по Україні наразі не можна адекватно порівняти з даними по інших країнах.

Таблиця 4

**Динаміка показників фінансової інклюзії за методикою ОЕСР
у країнах Центральної Європи та Україні**

Показники		Естонія	Чехія	Угорщина	Хорватія	Польща	Україна
Обізнаність щодо щонайменше п'яти фінансових продуктів	Поточний період, % опитаних	75,0	95,0	84,0	85,0	84,0	79,0
	Попередній період, % опитаних	96,0	84,0	85,0	94,0	76,0	74,0
	Зміни, в. п.	-21,0	11,0	-1,0	-9,0	8,0	5,0
Нещодавнє придбання фінансового продукту	Поточний період, % опитаних	47,0	40,0	24,0	38,0	47,0	57,0
	Попередній період, % опитаних	46,0	37,0	27,0	41,0	47,0	60,0
	Зміни, в. п.	1,0	3,0	-3,0	-3,0	0,0	-3,0
Звернення до друзів	Поточний період, % опитаних	15,0	19,0	18,0	20,0	9,0	21,0
	Попередній період, % опитаних	14,0	9,0	7,0	17,0	10,0	21,0
	Зміни, в. п.	1,0	10,0	11,0	3,0	-1,0	0,0
Активне користування кредитними продуктами	Поточний період, % опитаних	43,0	44,0	27,0	55,0	34,0	29,0
	Попередній період, % опитаних	42,0	28,0	28,0	50,0	17,0	41,0
	Зміни, в. п.	1,0	16,0	-1,0	5,0	17,0	-12,0

Примітка. Опитування проводилися в різні роки: у країнах Центральної Європи – у 2016 і 2020 рр., в Україні – у 2018 та 2021 рр. Стосовно нещодавнього придбання фінансового продукту дані по країнах ОЕСР за останній рік, по Україні – за останніх два роки.

Складено за: [2; 4; 16; 17].

За показником «звернення до друзів» (його ще можна назвати неформальним каналом запозичень і заощаджень) у нашої країни високі позиції. Знов-таки, це питання потребує глибшого дослідження з метою встановлення причин такого стану. Мабуть, для аналізу варто звернути увагу на рівень довіри до фінансових інститутів, їхню прозорість тощо. Особливо це стосується питання кредитування.

У свою чергу, за показником «поточне/активне користування кредитними продуктами» Україна наразі помітно поступилася своїми позиціями: порівняно з країнами Центральної Європи він знизився на 12 в. п. Щоправда, варто врахувати обставини. По-перше, опитування проводилися на різних часових проміжках, і результати України можуть бути частково пояснені впливом пандемії COVID-19 та зростанням невпевненості в майбутньому. По-друге, слід узяти до уваги посилення вимог

і переформатування діяльності небанківських фінансових інститутів.

Якщо ж оцінювати фінансову інклюзію за іншою методикою, котра використовується в тому числі НБУ, матимемо такі результати (рис. 5). Загальний рівень фінансової інклюзії населення в Україні є невисоким: відповідний індекс сягнув максимуму у 2013 та 2020 рр. (0,56), при цьому найпомітніше у вимірах використання й доступу. Такі результати в цілому кореспондують із підсумками оцінювання фінансової інклюзії за методикою ОЕСР.

У контексті проведеного дослідження стає зрозуміло, що розвиток небанківського сегмента фінансового сектору тісно пов'язаний із рівнем фінансової грамотності та фінансовою інклюзією домогосподарств. З одного боку, високий рівень фінансової грамотності має сприяти підвищенню рівня фінансової інклюзії, а отже, й розвитку небанківських фінансових інститутів. Проте фінан-

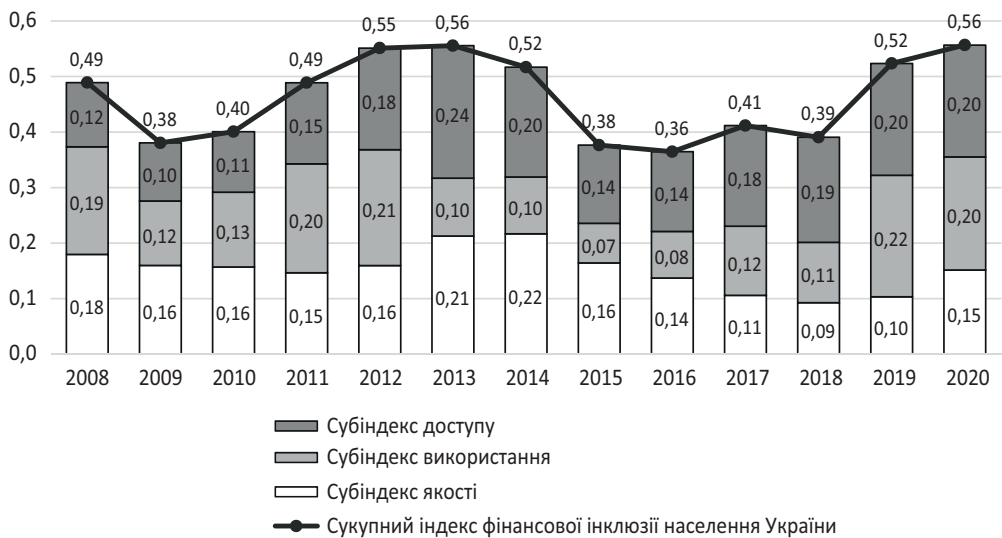

Рис. 5. Динаміка індексу фінансової інклюзії населення України у 2008–2020 рр. Складено за [11].

сова інклюзія повинна мати сформовану міцну базу захисту прав споживачів фінансових послуг. Нерозв'язаною проблемою, як було показано в дослідженні, залишається не так відсутність законодавчої бази щодо захисту прав споживачів фінансових послуг (наразі вже сформовано низку важливих нормативно-правових документів), як недотримання норм законодавства фінансовими інститутами та відсутність дієвих механізмів впливу на них через недобросовісну поведінку з боку фінансових регуляторів.

З другого боку, низький рівень фінансової грамотності провокує розвиток небанківських фінансових інститутів – хижаків, котрі користуються слабкою обізнаністю домогосподарств у фінансових питаннях і нарощують кредитну діяльність за рахунок нерозкриття реальної процентної ставки, непрозорості кредитних угод, агресивної реклами, що підживлює надмірну споживацьку поведінку та наголошує на легкості отримання таких кредитів.

Варто зазначити, що це проблема не тільки України і не лише країн, що розвиваються, а й розвинутих держав. На перший погляд, її легко розв'язати прямими заборонами чи обмеженнями подібної діяльності. Однак будь-яка заборона – це шлях до створення чорного ринку, на якому споживачу вже таких неформальних кредитів буде ще важче себе захистити. Саме тому наразі доцільно проаналізувати досвід інших країн у врегулюванні діяльності фінансових інститутів – хижаків і його результати. Одним зі способів такого регулювання є обмеження агресивної реклами в часі її трансляції та

змісті. Ще один спосіб – обмеження на умови кредитування: заборона нічного онлайн-кредитування; обмеження розмірів процентних ставок (наприклад, у Грузії з 2017 р. процентна ставка не може перевищувати 100 % суми позики, а проценти і штрафи – 150 %; у Великій Британії з 2015 р. процентна ставка обмежується 0,8 % на день; у Литві з 2015 р. діє обмеження на процентну ставку на рівні 75 %) [13].

Утім, незважаючи на ці обмеження, основною проблемою залишається низький рівень фінансової грамотності й обізнаності споживачів фінансових послуг щодо своїх прав та їх захисту. З огляду на зазначене дуже цінними є дослідження фінансової грамотності, фінансової інклюзії й фінансового добробуту, виконані за підтримки Проєкту USAID «Трансформація фінансового сектору». У них чітко окреслено уразливі групи споживачів фінансових послуг (за віком: молодь і особи похилого віку; за рівнем доходу: особи з нижчим за середній рівень доходу; за рівнем освіти: особи з неповною середньою та середньою освітою), що дає можливість розробити рекомендації для фінансових регуляторів і громадських організацій щодо проведення заходів із підвищення рівня фінансової грамотності, а також усвідомлення небезпек, які супроводжують домогосподарства під час придбання й користування фінансовими послугами.

На підставі викладеного сформульовано такі висновки і пропозиції. Розвиток небанківських фінансових інститутів зумовлений неспроможністю банків охопити всі сегменти ринку фінансових послуг. Саме тому,

наприклад, у сегменті роздрібного споживчого кредитування, зокрема мікрокредитування, з банками успішно конкурують фінансові компанії, кредитні спілки й ломбарди. Проте ця конкуренція не завжди чесна. Так, на відміну від банків кредитна діяльність фінансових компаній і ломбардів у багатьох випадках є доволі складною та непрозорою для позичальників. Водночас розвиток таких соціально значущих небанківських установ, як кредитні спілки, в Україні є недостатнім, щоб задовольнити зростаючий попит на споживчі кредити.

Регулювання кредитної діяльності фінансових компаній і ломбардів, зокрема в частині розкриття інформації та захисту прав позичальників, є недостатньо ефективним. Незважаючи на актуалізацію нормативно-правової бази завдяки прийняттю законів України «Про споживче кредитування» [14] і «Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових послуг» [18] і внесенню змін до них, залишається відкритим питання дотримання норм чинного законодавства, а також вжиття заходів у разі його порушення. Наразі це одна з основних проблем, що потребує розв'язання. Звісно, позитивні зрушення, започатковані «сплітом», не можуть бути одномоментними, але сфера кредитування домогосподарств повинна стати пріоритетною

для фінансових регуляторів. Адже мікрокредитування замість виконання соціальної функції виступає в Україні додатковим генератором бідності домогосподарств.

Важливим напрямком розв'язання окресленої проблеми може стати підвищення рівня фінансової грамотності населення, оскільки в такому разі «примушування до добросовісної поведінки» фінансових інститутів відбуватиметься на рівні не тільки фінансових регуляторів, а й споживачів фінансових послуг. Нині в Україні рівень фінансової грамотності ще не досить високий (58,6 % можливого максимуму), але спостерігається висхідна динаміка, яка має бути підтримана фінансовими регуляторами та громадськими організаціями. При цьому наголос необхідно зробити на популяризації прав споживачів фінансових послуг, оскільки більшість громадян наразі навіть не знають своїх прав, визначених Законом України «Про споживче кредитування». У свою чергу, підвищення фінансової грамотності створить міцне підґрунтя для зростання фінансової інклюзії, а за умови прозорої, зрозумілої й добросовісної поведінки фінансових інститутів це стане поштовхом до підвищення добробуту споживачів фінансових послуг, збільшення обсягів фінансових ринків та, як результат, зростання національної економіки.

Список використаних джерел

1. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. Київ, 2010. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf.
2. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні : результати дослідження. Київ, 2019. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf.

3. Вплив нового законодавства на ринок мікрокредитування : звіт за результатами дослідження ринку мікрокредитування (друга хвиля). URL: <http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukr-Microlending-Mystery-Shopping-Memorandum-Oct-2021.pdf>.

4. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 : звіт за результатами дослідження. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukraine_2021_Financial-Literacy-Survey-Report_UA.pdf.

5. Школьник І. О., Кремень В. М. Періодизація розвитку фінансового сектору та фінансового нагляду в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 97–115. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_18_03_097_uk.pdf

6. Осадчий Є. С. Особливості діяльності фінансово-кредитних установ в Україні. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 375–382. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/5_ukr/67.pdf.

7. Ануфрієва К. В., Шкляр А. І. Фінансова інклюзія як чинник соціоекономічного розвитку. *Український соціум*. 2019. № 3. С. 59–77. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/59_77_No370_2019_ukr.pdf.

8. Шаповал Ю. І., Юхта О. І. Вимірювання фінансової інклюзії: переваги та обмеження існуючих підходів. *Український соціум*. 2019. № 3. С. 78–91. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/78_91_No370_2019_ukr.pdf.

9. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року / Нац. банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4.

10. Концепція захисту прав споживачів фінансових послуг / Нац. банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zaproshuye-do-obgovorennya-kontseptsiyi-zahistu-prav-spojivachiv-finposlug>.

11. Наглядова статистика / Нац. банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>.

12. НБУ – Про підсумки року регулювання та нагляду за небанківськими фінустановами. *Finbalance* : вебсайт. URL: <https://finbalance.com.ua/news/nbu---pro-pidsumki-roku-rehulyuvannya-ta-nahlyadu-za-nebankivskimi-finustanovami>.

13. Янковий О. Дрібні хижачки: що чекає на сектор мікрокредитування в Україні. 2018. URL: <https://mind.ua/ru/publications/20185861-melkie-hishchniki-cto-zhdet-sektor-mikrokreditovaniya-v-ukraine>.

14. Про споживче кредитування : Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>.

15. OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion. URL: <https://www.oecd.org/financial/education/2018-INFE-FinLit-Measurement-Toolkit.pdf>.

16. OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. URL: <https://www.oecd.org/finance/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf>.

17. OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy. URL: <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf>.

18. Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#n205>.

Hanna Tereshchenko

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, tganna@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9458-2843>

Nataliia Shelud'ko

Dr. Sc. (Economics), Professor, SO «Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine, n.sheludko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6936-3158>

Nataliia Versal

Dr. Sc. (Economics), Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, natalia_versal@knu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8801-6351>

Yuliia Shapoval

Ph. D. (Economics), SO «Institute of the Economy and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine, shapovaljulia@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9965-5522>

IMPROVING FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL INCLUSION OF HOUSEHOLDS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE NON-BANKING SEGMENT OF THE FINANCIAL SECTOR

Abstract. *The importance of household financial literacy improvement in Ukraine is the focus of public attention. Awareness of the link between the financial literacy level, financial inclusion, and financial well-being has become the engine for policy-decision making to improve it, in particular, the design of the National Strategy for the Development of Financial Literacy by the National Bank of Ukraine until 2025 by the representatives of the National Bank of Ukraine. In this context, special attention should be focused on such a component of financial literacy as borrowing. Aggressive advertising by non-bank financial institutions about the ease of obtaining consumer loans creates the illusion of a rapid increase in financial well-being, which can ultimately result in falling into a debt trap. Despite the positive shifts in the legal framework for the protection of the financial services consumer rights, in particular, credit services, there are several problems in the non-banking segment of the financial sector that need to be addressed, in particular, the lack of integrity in credit services provision (non-disclosure of complete information about services and their total cost before the agreement finalization), etc. It was found that financial regulators are taking measures to increase the transparency of this consumer lending market. Still, a comprehensive solution to the problem is possible only with a combination of efforts at two levels: at the level of financial regulators and the household level. Undoubtedly, it would be essential to include the level of non-bank financial institutions; however, so far, financial companies cannot be considered socially-oriented lenders since the usurious interest rates fully cover losses from the occurrence of problem loans. The most vulnerable groups of the households in the context of financial literacy are: by age – young people, older adults, by income – people with a low-income level, by education – people with incomplete and complete secondary education. Financial education of such vulnerable groups of the population should have two directions: first, increasing the general level of financial literacy; second, the formation of knowledge of the rights of users of financial services, already enshrined at the legislative level.*

Keywords: *non-bank financial institutions, credit unions, financial companies, pawnshops, consumers of financial services, financial literacy, financial inclusion, protection of the rights of consumers of financial services.*

References

1. USAID. (2010). *Financial literacy and awareness in Ukraine*. Kyiv. Retrieved from http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf [in Ukrainian].
2. USAID. (2019). *Financial literacy, financial inclusion and financial well-being in Ukraine*. Kyiv. Retrieved from http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/06/Financial-Literacy-Survey-Report_June2019_ua.pdf [in Ukrainian].
3. USAID. (2021). *Impact of new legislation on the microcredit market*. Kyiv. Retrieved from <http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukr-Microlending-Mystery-Shopping-Memorandum-Oct-2021.pdf> [in Ukrainian].
4. USAID. (2021). *Financial literacy, financial inclusion and financial well-being in Ukraine in 2021*. Retrieved from http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2021/10/Ukraine_2021_Financial-Literacy-Survey-Report_UA.pdf [in Ukrainian].
5. Shkolnyk, I. O., & Kremen V. M. (2018). Periodization of the financial sector and financial supervision development in Ukraine. *Finance of Ukraine*, 3, 97–115. Retrieved from http://finukr.org.ua/docs/FU_18_03_097_uk.pdf [in Ukrainian].
6. Osadchyi, Ye. S. (2016). Activity of financial institutions in Ukraine. *Economy and Society*, 5, 375–382. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/5_ukr/67.pdf [in Ukrainian].
7. Anufrieva, K. V., & Shkliar, A. I. (2019). Financial inclusion as a factor for socio-economic development. *Ukrainian Societ*, 3, 59–77. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/59_77_No370_2019_ukr.pdf [in Ukrainian].
8. Shapoval, Yu. I., & Yukhta, O. I. (2019). Measuring financial inclusion: advantages and limitations of existing approaches. *Ukrainian Societ*, 3, 78–91. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/78_91_No370_2019_ukr.pdf [in Ukrainian].
9. National Bank of Ukraine. (n. d.). *Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025*. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 [in Ukrainian].
10. National Bank of Ukraine. (2019). *The concept of consumer protection of financial services*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-zaprosuhye-do-obgovorennya-kontseptsiyi-zahistu-prav-spojivachiv-finposlug> [in Ukrainian].
11. National Bank of Ukraine. (n. d.). *Supervisory Data*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> [in Ukrainian].
12. Finbalance. (2021). *NBU – On the results of the year of regulation and supervision of non-banking financial institutions*. Retrieved from <https://finbalance.com.ua/news/nbu---pro-pidsumki-roku-rehulyuvannya-ta-nahlyadu-za-nebankivskimi-finustanovami> [in Ukrainian].
13. Yankovyi, O. (2018). *Small predators: what awaits the microcredit sector in Ukraine*. Retrieved from <https://mind.ua/ru/publications/20185861-melkie-hishchniki-cto-zhdet-sektor-mikrokreditovaniya-v-ukraine> [in Ukrainian].
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2016). *About consumer lending* (Act No. 1734-VIII, November 15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> [in Ukrainian].
15. OECD. (2018). *OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion*. Retrieved from <https://www.oecd.org/financial/education/2018-INFE-FinLit-Measurement-Toolkit.pdf>.
16. OECD. (2016). *OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies*. Retrieved from <https://www.oecd.org/finance/OECD-INFE-International-Survey-of-Adult-Financial-Literacy-Competencies.pdf>.

17. OECD. (2020). *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*. Retrieved from <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-infe-2020-international-survey-of-adult-financial-literacy.pdf>.

18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *On financial services and state regulation of financial services markets* (Act No. 2664-III, July 12). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#n205> [in Ukrainian].